

A polcoktól az internetig: a gyűjteményi munka átalakulása, átalakítása a felsőoktatási könyvtárakban

David W. LEWIS

*LEWIS, David W.: From stacks to the web: The transformation of academic library collecting (College & Research Libraries, vol. 74. 2013. no. 2. 159–177.) című írását Koltay Tibor tömörítette.**

A felsőoktatási könyvtáraknak meg kell változtatniuk gyűjteményi munkájukat. A változások mélyrehatóak lesznek, és a könyvtári szolgáltatás szinte minden területét érinteni fogják. Ez megköveteli, hogy újragondoljuk a költségvetéseket, és megváltoztassuk a felsőoktatási könyvtárak között régóta fennálló együttműködési kapcsolatokat. Arra is szükség van, hogy megvizsgáljuk a felsőoktatási könyvtári munka alapvető gyakorlatát és értékeit. Mihelyt megértjük, mit kell tennünk, mindezt el kell magyaráznunk az oktatóknak, akik közül sokan el fognak

szörnyedni és fel lesznek háborodva. Fel kell világosítanunk a vezetőket is, akik közül sokan csak az üzenetnek azt a részét fogják meghallani, amelyik költségvetési csökkentésekről szól.

Michael Buckland: A problémák meghatározása és a jóslatok

Több mint két évtizede jelent meg *Michael Buckland* könyve a könyvtári szolgáltatások újratervezéséről.¹ Írásában Buckland három korszakot különböztet meg. Az első a papírkönyv-

* A tömörítvény alapjául szolgáló írás számos fontos kérdésre felhívja figyelmünket és sok hasznos információt tartalmaz. Ugyanakkor arra is vállalkozik, hogy megjósolja az egyetemi könyvtárak gyűjteményi munkájának jövőjét. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy aki jóslatokba bocsátkozik, annak vállalnia kell az esetleges tévedés ódiúját. Ennek tudatában ajánljuk az Olvasók figyelmébe ezt az írást. (A szerk.)

tár, ahol a bibliográfiai eszközök és a dokumentumok egyaránt papíralapúak. A gépesített könyvtárban a dokumentumok hordozója még mindig a papír, míg az elektronikus könyvtárban már digitálisak a bibliográfiai eszközök és a dokumentumok. Buckland felismerte, hogy nem a papírkönyvtár gépesített könyvtárrá válása volt a jelentős változás, mivel a bibliográfiai eszközök változása alapjaiban nem befolyásolta a könyvtári gyakorlatot, mivel a papírkönyvtár azt jelenti, hogy az olvasóknak továbbra is el kell menniük a könyvtárba a dokumentumokért. Az alapvető változást csak az hozza, ha a bibliográfiai eszközök és a dokumentumok egyaránt digitálisak lesznek. Szerinte gyűjteményeket nem a megőrzés érdekében hozunk létre, hanem azért, hogy kényelmes hozzáférést nyújtsunk a dokumentumokhoz ott, ahol a felhasználók el akarják azokat elérni. Mivel Buckland számol azokkal a változásokkal, melyeket a digitális dokumentumok hozhatnak magukkal, rámutat, hogy a papírkönyvtár és a gépesített könyvtár esetében az elosztási funkció számlájára írhatók a nagy működési és tárolási költségek. Mivel a könyvtári anyagok iránti igények eloszlása egyenetlen, és nehezen jósolható meg, a gyűjteményekkel kapcsolatos költségek nagyobb része a viszonylag keveset használt anyagok nagy tömegére esik.

Az információs támogatás

A könyvtárak a közösségek és a szervezetek információs támogatásának eszközei. Ez a támogatás azért fontos, mert a közösségek és a szervezetek felismerik, hogy ha csak a saját eszközeiket használhatják, az egyének nem tudnak hozzájutni azokhoz az információkhoz, amelyekre szükségük van. A nyomtatott dokumentumok világában ezt a funkciót a könyvtárak helyi gyűjtemények kialakításával látták el. Ahogy az információ egyre inkább digitálisá és a hálózaton elérhetővé válik, felmerül a kérdés, hogy a könyvtárak az egyedüli és a legjobb eszközei-e annak, hogy az információhoz könnyen és kényelmesen hozzáférhessünk.² Közledik az az idő, amikor a gyűjtemények – elosztási funk-

ciójuk tekintetében legalábbis – nagymértékben digitálisak lesznek. Buckland arra is felhívja a figyelmet, hogy a megőrzési és az elosztási funkciók eltérnek egymástól, és valószínű, hogy különböző stratégiákat igényelnek.³

A könyvtárak és tudományos kommunikáció változásának specifikus mozgatórugói

Ezek között a mozgatórugók között ott vannak a digitalizálás, a tárolókönyvtárak, az e-könyv olvasók és a kívánságra történő könyvnyomtatás, a nyílt hozzáférés, a tudományos könyvkiadás, valamint nyitottság problémái.

A Google, a HathiTrust és mások digitalizálási programjai nyomán elkerülhetetlennek látszik, hogy az elosztási funkció az egyes helyi könyvtári gyűjteményektől a web-léptékű vállalkozásokhoz kerüljön át.

A jó minőségű e-könyv olvasók és a kívánságra történő nyomtatás kombinációja, amelyek a helyi könyvtárakban és könyvesboltokban elérhetővé válnak, elhanyagolhatóvá teszi a papíralapú és a digitális dokumentumok közötti különbségeket.

Az Amerikai Egyesült Államok felsőoktatási és tudományos könyvtárainak tárolókönyvtárai 70 millió kötetes tárolókapacitásukkal az ezekben a könyvtárakban őrzött mintegy egy milliárd kötet 7%-át őrzik optimális körülmények között.⁴ Mivel állományukat nem apasztják, bízhatunk benne, hogy a dokumentumok itt mindörökké megmaradnak, és kölcsönözhetőek lesznek, lehetővé téve ezzel, hogy más könyvtárak állományaikból műveket vonhassanak ki.

Valószínű, hogy a nagy tudományos könyvtárak hosszú távon fent tudják, és fent fogják tartani az örökségüket képező nyomtatott gyűjteményeket. Az is valószínű, hogy ezek a könyvtárak továbbra is megveszik a nehezen beszerezhető és keveset használt műveket, amelyeket aztán tárolókönyvtárakban fognak elhelyezni.

A nyílt hozzáférés a tudományos tartalmak nagy tömegét tette ingyenesen hozzáférhetővé. A nyílt hozzáférés „arany útja”, tehát az a formája, amikor a publikálás költségeit a szerzői díjakból, intézeti támogatásokból vagy pályázati pénzekből

fedezik, rombolja nemcsak a versenyre épülő (vagyis előfizetéses) üzleti modellt, hanem az egész kereskedelmi rendszert. A nyílt hozzáférés eddig a folyóiratokra fókuszált, de számos egyetemi kiadó vizsgálta a könyvekre való kiterjesztésnek lehetőségét. Úgy tűnik, hogy az ingyenes, bár nem feltétlenül nyílt hozzáférésű tájékoztatási művek léphetnek a bevezetett források helyébe. Ennek legkézenfekvőbb példája a Wikipédia.

A közeljövőben a *Google Tudós* válik majd a folyóiratcikkek megtalálásának egyik (talán legfőbb) eszközévé. A hivatkozásokat figyelő funkciója a *Web of Science* helyébe léphet, továbbá elképzelhető, hogy széles merítése folytán fenyegethet néhány szakterületi indexelő és referáló szolgáltatást is.

A könyvtárak kevesebb tudományos könyvet fognak vásárolni, és a fiatal kutatóknak egyre nehezebb lesz könyveket publikálniuk, ami háttással lesz tudományos előmenetelükre.

A tudományos kommunikáció jövője kapcsán több tényezőt említhetünk.

- ☉ Mindennek elektronikusnak kell lennie.
- ☉ A kutatók olyan, nagymértékben integrált, elektronikus kutatási és publikációs környezetekre fognak támaszkodni, amelyek a kutatáshoz kötődő minden tevékenységet kezelnek, a folyamat elejétől a végéig.
- ☉ Fontos lesz a multimédia és a formátumok sokfélesége.
- ☉ Új gazdasági modellek jönnek létre.⁵

Mindezek mellett a nyílt jelleg és a közösségi előállítás is kritikus tényezők lesznek. A nyílt tudomány a nyílt hozzáféréssel kezdődik, viszont vannak további aspektusai is. Ezek a következők:

1. Nyílt lektorálás, valószínűleg a publikálás után. Bár a megvalósítás részfolyamatait még ki kell dolgozni, már vannak sikeres stratégiák.
2. Nyitott dialógus. A dialógus a web egyik alapvető működése. A hagyományos tudományos publikálás metaforikus értelemben tiszteli az eszmék párbeszédét, valójában azonban elveti az interaktivitást. A nyitott

dialógus felé fordulás kényelmetlen, viszont jobb tudományos eszmecseréhez fog vezetni, és a nyilvánosság nagyobb befolyását fogja magával hozni a tudományos munkában.

3. Nyitott folyamatok, ami azt jelenti, hogy a kutatók nyilvánosságra hozzák, hogy min dolgoznak, és megosztják másokkal a kezdeti eredményeket.
4. Nyílt formátumok. A nyíltsághoz olcsó, könnyen használható szabványokra és formátumokra van szükség.
5. Nyílt adatok. Az adatok ebben az értelemben újrafelhasználható kutatási eredményeket jelentenek, és a kutatások finanszírozóinak közelmúltban tett lépései azt mutatják, hogy ez a nyitottság hamarosan kötelező feladattá válik.

A nyíltság ugyanakkor kihívásokkal is jár. A kutatók igénylik azt, amit a web kínál, viszont nem kívánják megváltoztatni meggyökeresedett gyakorlatukat, különös tekintettel a hitelesség, az eredmények terjesztése és annak módja tekintetében, hogy miként érvényesül a tudományos szakértelem. Ugyanakkor az is igaz, hogy minél jobban igénylik a digitális hordozó kínálat előnyöket, annál kevésbé lesznek képesek ragaszkodni az információ lektorálásának, terjesztésének és megőrzésének korlátozó és zárt gyakorlatához.

2020

Valószínűsíthető, hogy 2020-ra a következők lesznek igazak:

1. Közel 100 millió kötet könyv lesz digitalizált formában hozzáférhető. A szabad felhasználású művek többsége ingyenesen és könnyen lesz elérhető.
2. A Google, a szerzők és a kiadók, valamint más érdekeltek bírósági jóváhagyással kidolgozzák a szerzői jog által védett művekkel kapcsolatos díjak rendszerét, amely szerény, használatonként felszámolt díjakat fog jelenteni a magánszemélyek, és kezelhető licenceket a könyvtárak esetében. A forgalomban lévő könyvek elérhetősége a maihoz hasonló lesz.

3. Minden publikált tartalom elektronikus lesz. A legtöbb olvasó e-könyvolvasó-készülékét vagy táblagépét fogja használni. Akinek nyomtatott könyvre lesz szüksége, az kívánságra egyszerűen és olcsón kinyomtathatja.
4. A különböző konzorciumok és kutatóintézetek tárolókönyvtárai számos példányt fognak őrizni a publikált és korábban a felsőoktatási könyvtárak szabadpocain elhelyezett művekből. Ezek, a megőrzést szolgáló példányok kivételével, kölcsönözhetőek lesznek.
5. A nyílt hozzáférés jó úton lesz ahhoz, hogy a tudományos folyóiratkiadás domináns modellje legyen. Ennek eredményeként már most csökkent a könyvtári költségvetésekre nehezedő nyomás, és az egyetemek a folyóiratok, valamint a könyvek nyílt hozzáférésű kiadására fordítanak pénzeszközöket.
6. Több egyetemi kiadó megszűnik, és azok, amelyek megmaradnak, új, átfogó kiadói egységek részeivé válnak. Ezeknek gyakran a könyvtár lesz a vezető intézménye.
7. A tudományos kommunikáció új, gyakran együttműködésen alapuló formái jönnek létre. Ezek web-alapúak lesznek, és gazdag médiatartalommal rendelkeznek majd. Idővel a publikációk párbeszéd formájában születnek meg. A lektorálás és az értékelés formái kezdenek megszilárdulni. A könyvtárak pedig felismerik majd, hogy a szerepük ezeknek a kezdeményezéseknek a támogatása és az eredmények megőrzése. Kezdi majd megérteni, hogy miként tegyék ezt.

A felsőoktatási könyvtárak gyűjteményi munkája az új világban

Bár a felsőoktatási könyvtáraknak el kell szakadniuk attól, hogy jellegzetes gyűjteményeik alapján határozzák meg magukat, addig, amíg nem változtatják meg a gyűjteményi munkájukat, nem sok lehetőség lesz arra, hogy rájuk jellemző szolgáltatásaik legyenek. Az egyes könyvtárakra vonatkozó sajátos feladatok mellett a következőket kell elvégezniük:

A nyomtatott dokumentumgyűjtemények leépítése

Első lépésben, már most radikálisan le kell lassítanunk ezeknek a gyűjteményeknek a növekedését. A következő lépés pedig az lesz, hogy elkezdjük a nyomtatott dokumentumok számát csökkenteni, ami a folyóiratok esetében viszonylag könnyen fog menni. A könyvállományok apasztása viszont függ a bibliográfiai rekordok megváltoztatásának költségeitől, a kölcsönzési szokásoktól, a biztonságot nyújtó nyomtatott példányok elérhetőségétől és költségétől.

Áttérés a könyvek egyenkénti beszerzéséről az igény szerinti beszerzésre és az előfizetésre

Tudjuk, hogy a dokumentumok használata csökken a beszerzésüket követő idő előrehaladtával, ráadásul a használat nagyobb része a címek kisebb részére esik. Mindez azonban eddig nem nagyon befolyásolta a könyvtári gyakorlatot. A könyvtárak a kevésbé használt művekből is közel annyit szereztek be, amennyit lehetőségeik megengedtek. A tudományos gyűjtemények így kielégítették az oktatók igényeit, hozzájárultak az intézmények presztízséhez, viszont keveset használták őket. A nyomtatott dokumentumok világában ez indokolható volt, mivel biztosította, hogy a jövőben is hozzáférhetőek legyenek azok a művek, amelyekről utóbb kiderülhet, hogy fontosak. A digitális világban viszont ez nem így van.

A papíralapú dokumentumok esetében fontos és professzionális tevékenység volt a kiválasztás. Bizonyos problémák ellenére többnyire – és nem minden alap nélkül – úgy gondoltuk, hogy a felhasználókat ismerő könyvtárosok a legjobb könyveket választották ki. A digitális világban egy adott dokumentumnak nem kell a könyvtár tulajdonában lennie azelőtt, hogy azt a felhasználó igényelné. Az azonos címek több példányos beszerzése iránti igény okozta konfliktusok is megszűnnek, mivel a felhasználó azonnal és bárhol meg tudja kapni az igényelt művet. Ez a nyomtatott gyűjtemények használatának két történeti akadályát is elhárítja: azt az időt, amelyet azzal kell eltöltenünk, hogy bemegyünk a dokumentumért a könyvtárba, valamint az abbéli

bizonytalanságot, hogy hozzáférhető-e az adott mű. Ez a két akadály határozta meg a nyomtatott gyűjtemények használatát, és ésszerűnek látszik, hogy ha ezek az akadályok eltűnnek, meg fog nőni a könyvek használtsága.

A használók által kezdeményezett állománygyarapítás esetében minden vásárlás meghatározott igényen alapszik, ezért minden vásárlás legalább egy használatot eredményez. Mivel a múltbéli használat a jövőbeninek a legjobb előrejelzője, a felhasználói igények alapján vásárolt könyvek esetében általában a jövőbeni használat is várható.

A használók által kezdeményezett állománygyarapítás azonban nem problémamentes. Előfordulhat, hogy olyan dokumentumok beszerzésére kerül sor, amelyek kívül esnek a könyvtár gyűjtőkörén, vagy túl sok dokumentumot szereznek be, kimerítve a könyvtár költségvetését. Ezzel a modellel a kiadók bevétele is csökkenhet, főleg a keveset használt monográfiák esetében. A tudományos kiadók eddig ugyanis számíthattak arra, hogy a könyvtárak a vélt használat jegyében vásárolnak tőlük példányokat, ami azonban nem lesz így a használók által kezdeményezett állománygyarapítás esetében.

A könyvekre történő előfizetés lehetősége biztonsságot adhat a könyvtáraknak, viszont hosszú távú, az áremelkedések veszélyét is magában hordozó elkötelezettséget hozhat magával, ezért csak a használók által kezdeményezett állománygyarapítás melletti egyik opcióként érdemes kezelniük.

Mindkét megoldás változásokat hoz majd a könyvtárosoknak a kiválasztásban játszott szerepe tekintetében. A terveket továbbra is ők alakítják majd, viszont az ezzel összefüggő mindennapos munkájuk csökkenni fog.

A nyílt hozzáférésre való áttérés

A nyílt hozzáférés a tudományos folyóiratok publikálásának meghatározó módja lesz a következő évtizedben, azonban kihívásokat is rejt magában. Az előfizetések fokozatos csökkenése mellett a „nagy üzlet” néven ismertté vált csomagok lemondása lesz a feladat. Csökkenteni kell a folyóirat-előfizetésekre fordított összegeket is. A felhasználási adatok és a költségek ismerete, valamint a gyors dokumentum-ellátás elfogadhatóvá teszi majd a lemondásokat.

Az unikális dokumentumok gondozása

A publikált anyagok gyűjteményeinek építése háttérbe fog szorulni, és helyébe az adott intézményben vagy az intézmény számára létrehozott egyedi tartalmak gondozása lép majd. Ez a kurátori szerep a hagyományos különgyűjteményi munka kiterjesztése is lehet. Többségében azonban a digitális tartalmak gondozását jelenti majd.

Jegyzet

1. Buckland, M. *Redesigning Library Services: A Manifesto*. Chicago: American Library Association, 1992. (Magyar fordítása: *A könyvtári szolgáltatások újratervezése*. Budapest: OSZK, 1998.)
2. Lewis, D.W.: *What if Libraries Are Artifact-Bound Institutions?* = *Information Technology and Libraries*, vol. 17. 1998. no. 1. 191–197. p.
3. Buckland i. m.
4. Payne, L.: *Library Storage Facilities and the Future of Print Collections in North America*. Dublin, OH: OCLC Programs & Research, 2007 www.oclc.org/research/publications/library/2007/2007-01.pdf (2014. július 24.)
5. Brown, L. – Griffiths, R. – Rascoff, M.: *University Publishing in the Digital Age*. New York: Ithaka, 2007, <http://www.sr.ithaka.org/research-publications/university-publishing-digital-age> (2014. július 24.)